

ПЕРВІСНА АРХЕОЛОГІЯ НИЖНЬОГО ПОДСЕСЕННЯ

Шидловський П.С.
Лисенко С.Д.
Кириленко О.С.
Сорокун А.А.
Пічкур Є.В.

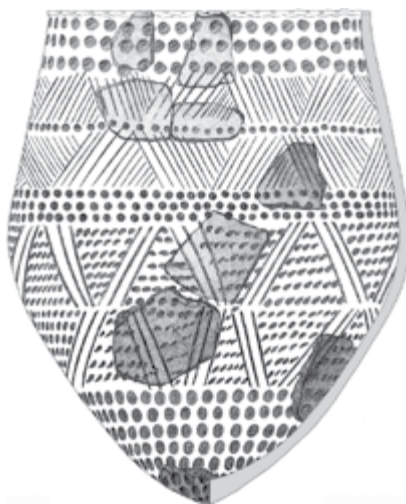
ПЕРВІСНА АРХЕОЛОГІЯ НИЖНЬОГО ПОДСЕСЕННЯ

**ШИДЛОВСЬКИЙ П.С., ЛИСЕНКО С.Д., КИРИЛЕНКО О.С.,
СОРОКУН А.А., ПІЧКУР Є.В.**

ПЕРВІСНА АРХЕОЛОГІЯ НИЖНЬОГО ПОДЕСЕННЯ

КИЇВ-НІЖИН 2016

Кафедра археології та музеєзнавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Department of Archaeology and Museum Studies, Taras Shevchenko National University of Kyiv

ГО Центр палеоетнологічних досліджень імені Хведора Вовка

NGO Th. Vovk Center of Paleoethnological Researches

SCOPES Institutional Partnership Network in Eastern European Neolithic and Wetland Archaeology

SCOPES Інституційна партнерська мережа у вивченні східноєвропейського неоліту та археології річок і озер

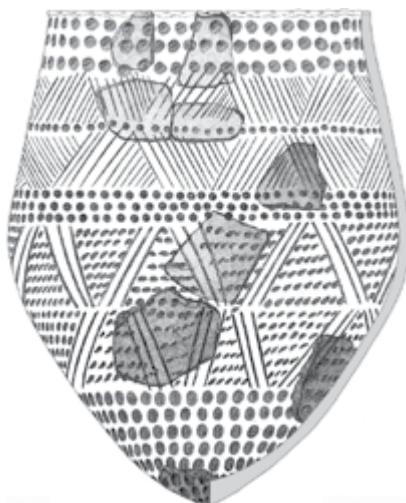
Компанія «Візіком», цифрова картографічна продукція

Visicom company, digital maps worldwide

**SHYDLOVSKYI P.S., LYSENKO S.D., KYRYLENKO O.S.,
SOROKUN A.A., PICHKUR Ye.V.**

PREHISTORIC ARCHAEOLOGY OF THE LOWER DESNA REGION

KYIV-NIZHYN 2016

УДК 902.2(477.51)"631/638"

ББК Т4(4Укр-4Чер)22/27

П-26

Рекомендовано до друку Вченою радою історичного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
(протокол №2 від 18 вересня 2015 року)

Рецензенти:

доктор історичних наук, проф. Глаких М.І.,
доктор історичних наук, проф. Отрощенко В.В.,
доктор історичних наук, проф. Ключко В.І.

П-26 *Шидловський П.С., Лисенко С.Д., Кириленко О.С., Сорокун А.А., Пічкур Є.В.*
Первісна археологія Нижнього Подесення. – Київ-Ніжин, 2016. – 344 с., іл.

Книга є спробою реконструкції культурно-історичних процесів, що відбувалися за доби первісності на території Нижнього Подесення, на основі використання археологічних джерел. В роботі чітко окреслюються два основні напрямки, в межах яких проводиться вивчення регіону. Перший – пов'язаний з безпосереднім дослідженням розвитку культури первісного населення Нижнього Подесення на тлі змін природної обстановки, із залученням не лише археологічної інформації, а й даних природничих наук. Другий напрямок пов'язаний зі створенням детальної археологічної карти регіону – каталогізацією та культурно-хронологічною атрибуцією відомих пам'яток.

Запропоноване видання безумовно буде корисним для всіх тих, хто цікавиться первісною історією Середнього Подніпров'я – археологам, історикам-краєзнавцям, дослідникам культурної спадщини, студентам вищих навчальних закладів, усім, кого цікавить стародавня історія та археологія.

Shydlovskiy P.S., Lysenko S.D., Kyrylenko O.S., Sorokun A.A., Pichkur Ye.V.

Prehistoric Archaeology of the Lower Desna Region. – Kyiv-Nizhyn, 2016. – 344 p., ill.

On the base of using of the archaeological sources, this book proposes the attempt of the reconstruction of cultural and historical processes, which were going in prehistoric times on the territory of Lower Desna region. This work clearly concerns two main vectors, in the frames of which the investigation held. First one connected with direct studying of culture development of the prehistory Lower Desna region population on the background of environmental changing, with the using the methods of natural sciences. Second vector – with the creating of detailed archaeological map of the region – making a catalogue with cultural and chronological attribution of known sites.

Proposed edition undoubtedly will be useful for those who are interested in prehistory of Middle Dnieper area – archaeologists, local historians, investigators of cultural heritage, students of high schools, for all who are interested in ancient history and archaeology.

ISBN 978-617-696-423-0

© Шидловський П.С., Лисенко С.Д.,
Кириленко О.С., Сорокун А.А., Пічкур Є.В., 2016

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	7
<i>Розділ I. ПАЛЕОГЕОГРАФІЯ СЕРЕДНЬОГО ПОДНІПРОВ'Я У ПРАІСТОРИЧНІ ЧАСИ (П.С. Шидловський, С.Д. Лисенко)</i>	<i>13</i>
<i>Розділ II. КУЛЬТУРНИЙ РОЗВИТОК НИЖНЬОГО ПОДЕСЕННЯ В ДАВНИНУ</i>	<i>35</i>
• Палеоліт та мезоліт (П.С. Шидловський)	35
• Доба неоліту (А.А. Сорокун).....	52
• Період енеоліту (О.С. Кириленко, Є.В. Пічкур)	95
• Доба бронзи – ранній залізний вік (С.Д. Лисенко)	138
<i>Розділ III. АРХЕОЛОГІЧНІ ПАМ'ЯТКИ НИЖНЬОГО ПОДЕСЕННЯ</i>	<i>217</i>
• Пам'ятки Правобережжя	217
• Пам'ятки Лівобережжя	241
ВИСНОВКИ	283
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	289
СПИСОК СКОРОЧЕНЬ	311
ГЕОГРАФІЧНИЙ ПОКАЗЧИК	312
ІМЕННИЙ ПОКАЗЧИК	318
СПИСОК ІЛЮСТРАЦІЙ	322
SUMMARY	335

CONTENTS

FOREWORD	7
<i>Chapter I.</i> PALEO GEOGRAPHY OF MIDDLE DNIEPER REGION IN PREHISTORIC TIMES (P.S. Shydlovskiy, S.D. Lysenko)	13
<i>Chapter II.</i> CULTURAL DEVELOPMENT OF LOWER DESNA REGION IN ANCIENT TIMES	35
• Palaeolithic and Mesolithic (P.S. Shydlovskiy)	35
• Neolithic epoch (A.A. Sorokun)	52
• Chalcolithic epoch (O.S. Kyrylenko, Ye.V. Pichkur)	95
• Bronze – Early Iron Age (S.D. Lysenko)	138
<i>Chapter III.</i> ARCHAEOLOGICAL SITES OF LOWER DESNA REGION	217
• Sites of the Right Bank	217
• Sites of the Left Bank	241
CONCLUSIONS	283
BIBLIOGRAPHY	289
LIST OF ABBREVIATIONS	311
GEOGRAPHICAL INDEX	312
NAME INDEX.....	318
ILLUSTRATIONS LIST	322
SUMMARY	335

ПЕРЕДМОВА

Одним з найцікавіших напрямків сучасної археологічної науки є просторова археологія, завданням якої є ретельне вивчення давніх пам'яток конкретної території в зв'язку з їхнім природним оточенням. Метою просторової археології є з'ясування, з однієї сторони культурно-хронологічних особливостей розвитку певного регіону на тлі поступово змінної ландшафтної, природно-географічної ситуації, а з іншої – визначення ролі території в загальному історичному розвитку більш широкої області.

Починаючи з кінця XIX ст. територія Нижнього Подесення була об'єктом археологічного дослідження, у результаті чого виявлені пам'ятки лягли в основу виділення фаз, локальних варіантів і археологічних культур епохи неоліту, міднокам'яного віку, періоду бронзи і аж до часів становлення Київської Русі. Однак, не зважаючи на цілком високий ступінь археологічного вивчення та постійний моніторинг стану археологічних пам'яток Нижнього Подесення, дослідження попередніх років, як стаціонарні, так і розвідувальні, мали переважно «точковий» характер. Їх мета полягала у виявленні та дослідженні окремих культурно-хронологічних зрізів, без з'ясування загальної динаміки культурного, демографічного, екологічного розвитку території. Важлива причина, що спонукала авторів до написання цієї праці, – безповоротна руйнація археологічного літопису регіону, спричинена активною забудовою, а також виключенням значних територій з області археологічного вивчення і обстеження,

шляхом обмеження доступу фахівців до вже відомих і невиявлених пам'яток, що викликано приватизаційними процесами останніх років. Таким чином, намагання донести до майбутніх поколінь інформацію про археологічні пам'ятки Подесення, значна частина яких уже втрачені – стало головним стимулом до написання цієї книги.

З огляду на це, дослідження Нижнього Подесення включає такі аспекти: 1. методичний – розробка методики археологічного вивчення регіону для створення моделі його культурно-хронологічного розвитку та можливості її подальшого застосування на інших територіях; 2. науковий – безпосереднє дослідження динаміки культурно-історичних процесів території Нижнього Подесення, на основі вивчення решток життєдіяльності давніх спільнот; 3. пам'яткоохоронний – визначення меж відомих та відкриття нових пам'яток археології з метою створення загальної археологічної карти Нижнього Подесення, яка в майбутньому буде використана для складання планів землекористування, проектів будівництва, створення меж археологічних, охоронних та заповідних територій.

Перший напрямок дослідження включає такі етапи: обробка архівних матеріалів, пов'язаних з археологією Нижнього Подесення; безпосереднє вивчення пам'яток шляхом археологічних розвідок, що передбачають шурфування для встановлення меж поширення та насиченості культурного шару; камеральне опрацювання здобутих матеріалів та обробка

фондових колекцій, що походять з попередніх досліджень Нижнього Подесення; аналітична робота, що пов'язана з використанням картографічного методу для встановлення ареалів поширення певних типів пам'яток, у зв'язку з ландшафтними особливостями території.

Наступний напрямок дослідження передбачає застосування методів простої археології для з'ясування динаміки заселення та поширення певних культурних явищ в конкретному регіоні. Використання картографічного методу дозволяє не тільки виявити географічні та топографічні особливості розташування пам'яток, але й встановити щільність заселеності території, закономірність розселення, опанування різних екологічних ніш та ресурсної бази давнім населенням. Отримані результати виводять на більш високий щабель досліджень – палеоекологічні реконструкції, метою яких є виявлення взаємозв'язку між фізичним (ландшафт, клімат), біотичним (фауна та флора) та соціальним типами оточення. Так, один з засновників географічного підходу в археології, британський археолог О. Кроуфорд стверджував, що за допомогою картографії існує можливість виявляти вплив природи на культуру, а людини – на оточуюче середовище, встановити шляхи пересування колективів, прослідкувати стародавні дороги та торговельні шляхи [Клейн, 2011, с. 530]. Географічний метод для вивчення окремих мікрорегіонів був використаний іншим британцем – С. Фоксом, який послідовно наносив на карти районів археологічні пам'ятки різних епох від неоліту до середньовіччя, враховуючи динаміку змін природного середовища. Подальші ідеї просторової археології розвивались Г. Кларком, Е. Хіггзом та Д. Кларком протягом ХХ ст.

Про необхідність картографування виявлених, навіть без стаціонарних досліджень, пам'яток наголошували М.Я. Ру-

динський та О.О. Формозов. Вчені вважали, що збори підйомного матеріалу не тільки рятують пам'ятку від повного знищення, але й дозволяють скласти загальне уявлення про характер матеріальної культури давнього населення певного регіону та ставити питання подальших розкопок [Рудинский, 1931, с. 146; Формозов, 1956, с. 87]. Картографування матеріалів з поверхневих зборів, поряд із стаціонарно дослідженими пам'ятками території Південного Полісся, дало можливість Л.Л. Залізнику прослідкувати культурно-хронологічний розвиток регіону за доби фінального палеоліту – неоліту [Залізник, 1984; 1989].

В останні роки серед вітчизняних дослідників значно зросла увага до регіональної археології. Її мета – не лише дослідження пам'яток певного культурно-хронологічного кола, а й спроба відтворення процесів розвитку культури населення окремих регіонів. Результати такого підходу викладені в низці монографічних видань [Археологічна карта Київщини..., 2002; Північна експедиція ..., 2007; Археологічні пам'ятки Фастівщини, 2010; Маркус, Охріменко, 2010; Нераденко, 2011; тощо].

Пам'яткоохоронний вектор цього дослідження передбачає максимальне виявлення та збереження відомих об'єктів культурної спадщини на території Нижнього Подесення і створення єдиного списку пам'яток мікрорегіону. В останні роки, в зв'язку з процесами неконтрольованої забудови в околицях Києва і Нижньому Подесенні зокрема, постає нагальне питання збереження культурної спадщини та екологічної системи на цих територіях. Незважаючи на те, що будівництво в межах охоронюваних археологічних та ландшафтних зон суперечить чинному пам'яткоохоронному та природоохоронному законодавству, останнім часом антропогенний вплив на культур-

ну та природну спадщину значно посилюється, через неврегульованість правової бази та відсутність адміністративних важелів впливу при фіксації порушень. Регіон Нижнього Подесення виключенням не став, тому значна частина об'єктів його культурної спадщини опинилась на межі знищення. Хоча деякі об'єкти археології Київської і Чернігівської областей занесені до Державного реєстру нерухомих пам'яток України та в реєстри нововиявлених пам'яток, вони продовжують поступово зникати з археологічної карти регіону. В останні роки, збереженню пам'яток археології на регіональному рівні сприяють публікації, присвячені проблемам охорони культурної спадщини окремих територій [Археологічна карта Київщини..., 2002; Охорона культурної спадщини Київської обл., 2006; Археологічні пам'ятки Фастівщини, 2010; Археологічна спадщина Хмельницької обл., 2011; Пам'ятки історії та культури Вінницької обл., 2011; Археологічні дослідження на Київщині, 2012]. Дані видання не лише інформують відповідні служби охорони культурної спадщини про стан археологічних об'єктів, але й широко знайомлять громадськість з проблемами збереження спадку минулих епох та популяризують наукові знання про рідний край.

Просторово, дослідження обмежене територією від впадіння р. Остер в Десну на півночі і до гирла Десни на півдні. Однак, зрозуміло, що опис найдавніших епох цього регіону неможливий без використання матеріалів сусідніх територій – Середнього Подесення та Подніпров'я, з метою порівняння та створення загального уявлення про культурні процеси на території Північної України.

Хронологічними рамками дослідження є час від доби палеоліту до епохи раннього залізного віку, з акцентуванням уваги передусім на пам'ятках первісної археології, що отримали висвіт-

лення в другому розділі. Слід зазначити, що дослідження історії ранніх слов'ян та Київської Русі на території Подесення становить окрему проблематику, якій присвячено низку фахових праць. Так, серед досліджень передслов'янських та слов'янських культур на деснянському пониззі слід відзначити роботи О.В. Сухобокова, Р.В. Терпиловського, О.В. Шекуна, О.М. Веремейчик, О.П. Моці, Ф.О. Андрощука [Сухобоков, 1975; Веремейчик, 1994; Терпиловський, Шекун, 1996; Андрощук, 1999; Моця, 2013]. Проблематика розвитку Київської Русі на цих теренах розглядається в руслі культурних і політичних процесів, що відбувались на пограниччі Чернігівської, Київської та Переяславської земель, в працях П.П. Толочка, О.П. Моці, О.В. Шекуна, О.М. Веремейчик, О.В. Сухобокова [Толочко, 1980; Моця, 1987; Шекун, Веремейчик, 1988; Сухобоков, 1992]. В останні роки, в результаті активних досліджень Виповзівського і Остерського городищ та їхніх околиць цілою групою вчених, постає необхідність в сучасних історичних інтерпретаціях здобутих матеріалів [Скороход, Капустін, Мироненко, 2013; Скороход, Моця, Ситий 2012; 2013; Скороход, Терещенко, 2013; Моця, Скороход, Ситий, 2012]. Тому, автори вбачають своїм завданням розкриття, перш за все, проблем первісної історії регіону, адже вивчення середньовічних пам'яток потребує окремого наукового дослідження, з використанням не лише археологічних, а й широкого кола писемних джерел.

З іншого боку, пам'яткоохоронний вектор цієї роботи передбачає створення загальної карти археологічних пам'яток регіону, що відображено в третьому розділі праці. Під час проведення досліджень на території Нижнього Подесення, середньовічним старожитностям також надавалась належна увага, вони були включені в загальний список пам'яток регіону. Тому, для повноти археологічного опису

регіону, автори подають матеріали переддавньоруського часу, Київської Русі, пізнього середньовіччя, вважаючи, що ця інформація може бути використана в подальших історичних реконструкціях.

Як уже зазначалося, археологічне вивчення регіону Нижнього Подесення почалось з кінця XIX ст., а саме з робіт В.Л. Беренштама на Виповзівському городищі. Відкриття та дослідження пам'яток неолітичної доби, трипільської культури та епохи бронзи вздовж берегів р. Десна від Остра до Києва, пов'язане з початком XX ст. Так, першим відомим пунктом трипільської культури, що згадується ще в 1902 році, стало поселення біля с. Євминка (Козелецького р-ну Чернігівської обл.) в урочищі Узвіз (пізніше в літературі воно отримало назву Євминка 1), яке в 1908 р. частково розкопав місцевий вчитель К.А. Ставровський. Дещо пізніше М.О. Макаренко провів наукове обстеження залишків давньоруського храму в Острі – Юр'євої Божниці [Зуммер, 2011, с. 27].

В 20-х рр. XX ст. велику роль в галузі вивчення давнього минулого Нижнього Подесення відіграло Остерське товариство краєзнавців, що діяло при місцевому музеї. Воно пов'язане з активною діяльністю таких дослідників, як А.Г. Розанов, О.В. Бузун, В.М. Зуммер, М.О. Макаренко та ін. Головним з організаторів Музею та Товариства в Острі був А.Г. Розанов. Він започаткував археологічне вивчення Остерщини, активно досліджуючи в 1920-1925 рр. пам'ятки доби неоліту – бронзи: Євминка, Виповзів, Вовча Гора (с. Поліське), Ісаєва Гора (с. Кошани), Карпилівка, Крехаїв «Пилухове Болото», Жукин, Боденьки тощо [Бузун, 2010, с. 8-11; Литвиненко, Добробоженко, 2011, с. 64]. В 1924 р. А.Г. Розанов провів розкопки Виповзівського городища [Розанов, 1925; Зоценко, 2011, с. 52; Мисливець, 2011, с. 3]. В 20-х – 30-х рр. активні роботи проводи-

лись М.О. Макаренко, який досліджував давньоруські пам'ятки (Городець Остерський) і трипільське поселення Євминка (ур. Узвіз) [Макаренко, 1926, с. 61-64; 1927, с. 84-86].

На зібраннях Товариства читалися лекції, значна частина яких ґрунтувалася на результатах польових досліджень: «Морачевський – “Неоліт в околицях Козельця”»; Кириченко – “Слов'янський похорон на Бугаївці”; Розанов – “Розкопки на Бугаївці”; Синькевич – “Археологічні розвідки, як мета роботи в школі (Євминка, Бугаїв, Сувид)”; Корнієвський – “Козацький посуд по знахідках на березі Десни”; Каматов – “Дюнна стоянка неолітичної доби біля х. Набільських”; Кириєнко – “Неоліт у с. Боденьки”; Ковпоша – “Неоліт у с. Жукин”; Розанов – “Сучасний стан Юр'євої Божниці”. Крім членів Товариства на його прилюдних засіданнях виступали з доповідями викладач Київського Археологічного Інституту Дінцес – “Трипільля на Остерщині”; професор Київського Археологічного Інституту Ернст – “Козелецька старовина”; член РАНК Богаєвський – “Егейська культура” ... 1925 р.» [Розанов, 2011].

Підсумок краєзнавчим дослідженням з археології та історії Остерщини, до якої на той час відносилось все Нижнє Подесення, підвів у своїй праці, написаній в 1943-1944 рр. О.В. Бузун [Бузун, 2010].

Новий етап вивчення регіону почався в повоєнний час і пов'язаний з діяльністю експедиції «Великий Київ». Так, Ф.Б. Копиловим була відкрита пам'ятка з матеріалами трипільської культури поблизу с. Вовча Гора (нині с. Поліське Козелецького р-ну Чернігівської обл.). В цей же час на території сучасного Броварського р-ну Київської обл. були відкриті ще кілька пам'яток з пізньотрипільськими матеріалами – поблизу сіл Літки в урочищі Лиса Гора, Пухівка та Вигурівщина [Копилов, Одинцова, Шапошнікова, 1952].

В 1953 р. за результатами роботи експедиції, О.Г. Шапошнікова публікує карту пам'яток епохи неоліту та трипільської культури, виявлених по берегах Десни та Дніпра в районі Києва [Шапошнікова, 1953]. До 1950-х років відноситься і ретельне вивчення пам'яток доби неоліту – бронзового віку Нижнього Подесення В.І. Канівцем, серед яких поселення в урочищі «Лан» та могильник бронзового віку поблизу с. Погреби.

На поселеннях поблизу сіл Новосілки, Хотянівка, Зазим'я вчені виявили значну кількість археологічного матеріалу доби бронзи – раннього залізного віку [Березанська, 1961], що дозволило частково розкрити питання культурних процесів даних епох території Середнього Подніпров'я [Березанская, 1974, с. 7]. В цей же час активно проводяться дослідження давньоруських пам'яток, що отримали висвітлення в працях В.М. Зуммера 1952 та 1960 рр., які стосуються історії Городка Остерського [Зуммер, 2011 а, б].

Наступний етап досліджень припадає на 1960-1970-ті рр. і пов'язаний з роботами Д.Я. Телегіна та В.О. Круца. Саме тоді під час розвідок було відкрито низку нових багатошарових поселень поблизу сіл Зазим'я (3 поселення – ур. Станки I, II; ур. Осинки) та Рожівка Броварського р-ну Київської обл. [Телегин, Круц, 1965, с. 12-17]. В 1965 р. В.О. Круц продовжив розпочаті М.О. Макаренком розкопки на поселенні Євминка 1 (ур. Узвіз) [Круц, 1965]. В наступному році дослідник провів невеликі дослідження на відкритому ним пізньотрипільському поселенні Євминка 2 (ур. Стара Цегельня) [Телегин, Круц, 1966, с. 41-47; Круц, 1977, с. 78-109]. Розвідкою 1979 р. дослідники обстежили багатошарові поселення з матеріалами неоліту, трипільської культури та доби бронзи поблизу с. Погреби (ур. Лан) Броварського р-ну Київської обл., яке раніше досліджувалося В.І. Канівцем [Телегин,

Круц, Нужный, 1979; Титова, 1984, с. 91]. В цьому урочищі було виявлено два місцезнаходження неоліту та доби бронзи – Лан 1 та Лан 2. Третій та четвертий пункти зафіксовані в урочищах Келійки та Мусієва Долина [Титова, 1984, с. 97].

Наступний етап археологічного вивчення регіону пов'язаний із початком нового тисячоліття. В 2001 р. С.Д. Лисенком та С.С. Лисенко були проведені розвідки навколо с. Погреби з метою встановлення місця розташування відомого пізньосницького (лебедівського) могильника, залишки якого виявити не вдалося. Натомість, навколо села були виявлені чотири місцезнаходження доби бронзи, раннього залізного віку, давньоруського періоду та часів пізнього середньовіччя [Лысенко, Лысенко Св., Скиба 2001/55, с. 16-17]. В 2002 р. начальником сектору археології Київського обласного центру з охорони пам'яток історії, археології та мистецтва О.Б. Солтисом було оглянуте місцерозташування багатошарового поселення в ур. Станки біля с. Зазим'я; знайдено фрагменти посуду трипільської культури, скіфського часу, черняхівської культури, часів Давньої Русі. Починаючи з 2002 р. активні розвідки на території Чернігівської обл. проводить Г.В. Жаров на чолі Лівобережної комплексної археологічної експедиції ДП НДЦ «Охоронна археологічна служба України» ІА НАН України. Ним було поставлено на державний облік більшу частину пам'яток археології в районах сіл Поліське, Беремицьке, Євминка, Крехаїв та ін.

На сучасному етапі значна зацікавленість спеціалістів пов'язана з вивченням давньоруських пам'яток – Остерського та Виповзівського городищ, на яких в останні роки проводяться регулярні археологічні роботи [Скороход, 2009; Моця, Шидловський, Скороход та ін., 2010; Казаков, 2012; Скороход, Мироненко, 2012; Скороход, Козубова, Мироненко, 2012;

Скороход, Капустін, Мироненко та ін., 2014; Скороход, Моця, Ситий та ін. 2014; Скороход, Сита, Шумей, 2014; Скороход, Фетисов, 2014].

З метою перевірки стану відомих археологічних пам'яток, які були внесені до анотованих списків Зводу пам'яток історії та культури Київської та Чернігівської областей і занесених до Державного реєстру нерухомих пам'яток України та до Реєстрів нововиявлених пам'яток, а також виявлення нових археологічних пунктів, протягом 2010-2011 рр. спільною експедицією Інституту археології НАН України та Київського національного університету імені Тараса Шевченка, під керівництвом О.П. Моці та П.С. Шидловського, за участю авторів, були проведені археологічні розвідки на території Нижнього Подесення, по терасах правого та лівого берегів Десни у Чернігівській та Київській областях. Експедицією пройдено шлях від с. Виповзів Чернігівської області до м. Вишгород Київської області по корінній правобережній терасі річки та по заплаві і терасових рівнях лівого берега від м. Остер до житлового масиву Троещина (м. Київ). Розвідкові роботи обмежувались переважно зборами підйомного матеріалу, іноді закладанням шурфів, з метою перевірки стану культурного шару на пам'ятках. Основною метою було картографування та складання загального списку об'єктів археологічної спадщини від кам'яного віку до доби пізнього середньовіччя. За пунктами, що були виявлені раніше, залишалася стара назва, яка фігу-

рувала у наукових публікаціях та звітах; нововиявленим пам'яткам надавались нові назва та номер. В результаті на археологічну карту було нанесено більше сотні поселень, городищ та курганних могильників різних археологічних культур, від доби неоліту до пізнього середньовіччя [Моця, Шидловський, Скороход, Казаков, 2010; Моця, Шидловський, 2012; Шидловський, Пічкур, Петраускас та ін., 2012; Пічкур, Шидловський, Лысенко, 2012].

Виявлення значної кількості археологічних пам'яток протягом виконання програми по дослідженню нижньої течії Десни поставило низку важливих питань. Вони стосуються заселеності території та демографії регіону в різні періоди, локалізації стародавніх шляхів сполучень і зв'язку ландшафтних умов Нижнього Подесення з характером розташування стародавніх поселенських структур [Моця, Скороход, Шидловський, 2011]. Робота по моніторингу стану об'єктів археології є актуальною через їх знаходження в зоні активного будівництва, особливо поблизу м. Київ, викликаного інтенсивними приватизаційними процесами в межах Вишгородського та Броварського районів Київської області [Шидловський, 2012].

Дане видання здійснене в рамках програми «SCOPES Institutional Partnership Network in Eastern European Neolithic and Wetland Archaeology» та за сприяння компанії «ВІЗІКОМ» в особі директора Колінька Володимира Васильовича.

Рис. 4. Бивень та стегнова кістка мамонта, знайдені в околицях с. Морівськ.
Експозиція Остерського краєзнавчого музею.

яльності (поселення, стоянки, кіл-сайти), так і виключно палеонтологічні залишки.

Фауністичні рештки мамонтів виявлено здебільшого в заплавах річок Дніпро, Десна, Судость, Снов, Сейм, Супой та ін. Впадає у вічі близькість багатьох стоянок мисливців на мамонтів до місць природної загибелі цих тварин [Чубур, 1998, с. 323-326]. Така ситуація відзначалася для Пушкарівського комплексу, де поблизу стоянки відоме природне скупчення залишків мамонтів; І.Г. Підоплічко вказував на наявність природних скупчень кісток цих тварин поблизу м. Новгород-Сіверськ, де відомий ряд пізньопалеолітичних місцезнаходжень – Новгород-Сіверська стоянка, Чулатово I, II [Підоплічко, 1949в]. Поблизу Мізинської стоянки досліджено не менш 15 місцезнаходжень залишків мамонта; відомі природні скупчення кісток і поблизу стоянок Бужанка I, II. Загалом, в басейні Десни відомо 187 місцезнаходжень

решток мамонта, пов'язаних з заплавами алювієм та яружно-балковими відкладами [Чубур, 1993, с. 3]. В Нижньому Подесенні рештки мамонтів виявлені поблизу сіл Морівськ (Рис. 4), Погреби та на острові Великому при впадінні Десни в Дніпро. Залишки природних скупчень кісток відомі і на Правобережжі Дніпра, навпроти впадіння Десни. Так, в Києві і в околицях міста відомо близько 14 місцезнаходжень, які розташовуються біля стоянок Кирилівська, Протасів Яр, Караваєві Дачі [Гладких, 1972, с. 84; Шовкопляс, 1991, с. 106-107]. В останні роки нижній шар Кирилівської стоянки, що знаходиться в центрі Куренівського амфітеатру, інтерпретується як залишки природно-антропогенного кістковища, що неодноразово використовувалось первісними колективами [Шидловський, Прядко, 2011, с. 72; Шидловський, 2012, с. 56].

Звісно, що знахідки палеонтологічних решток мамонтів в заплавах річок

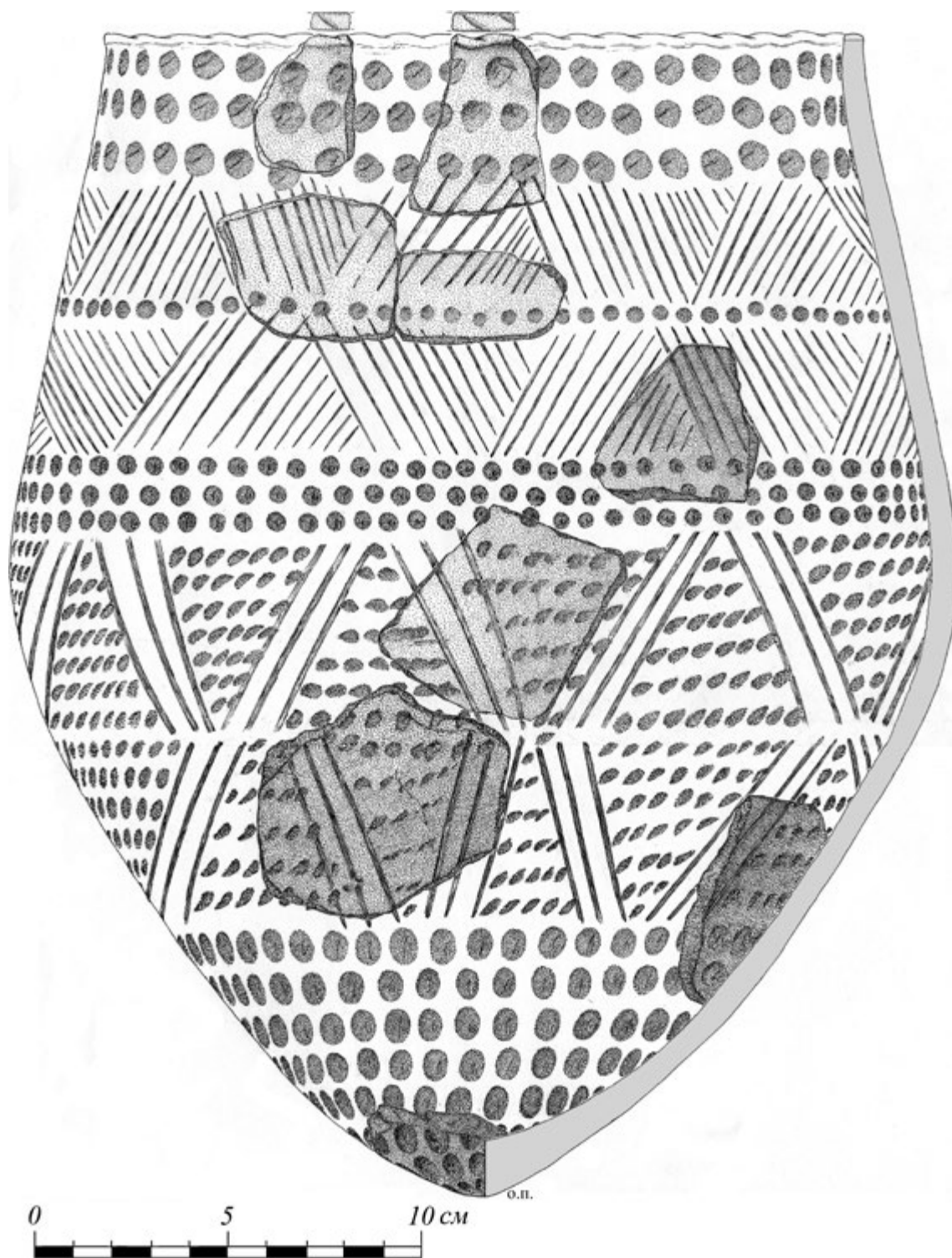

Рис. 36. Микільська Слобідка II, 1949. Реконструкція неолітичної посудини (за: Сорокун, 2012).

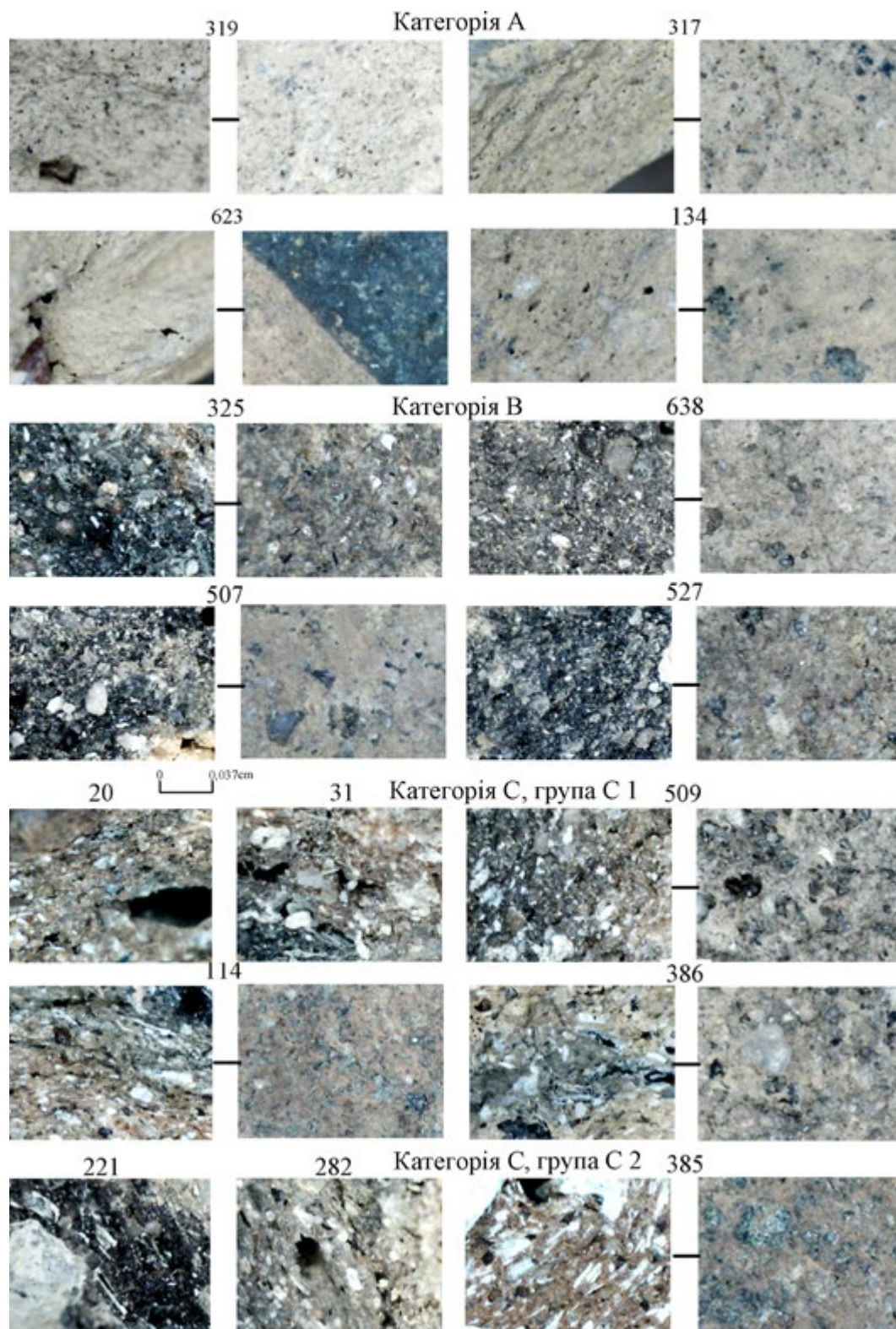

Рис. 56. Євминка 1. Структура стінок посуду різних категорій (на зламі та ззовні, при збільшенні в 27 разів).

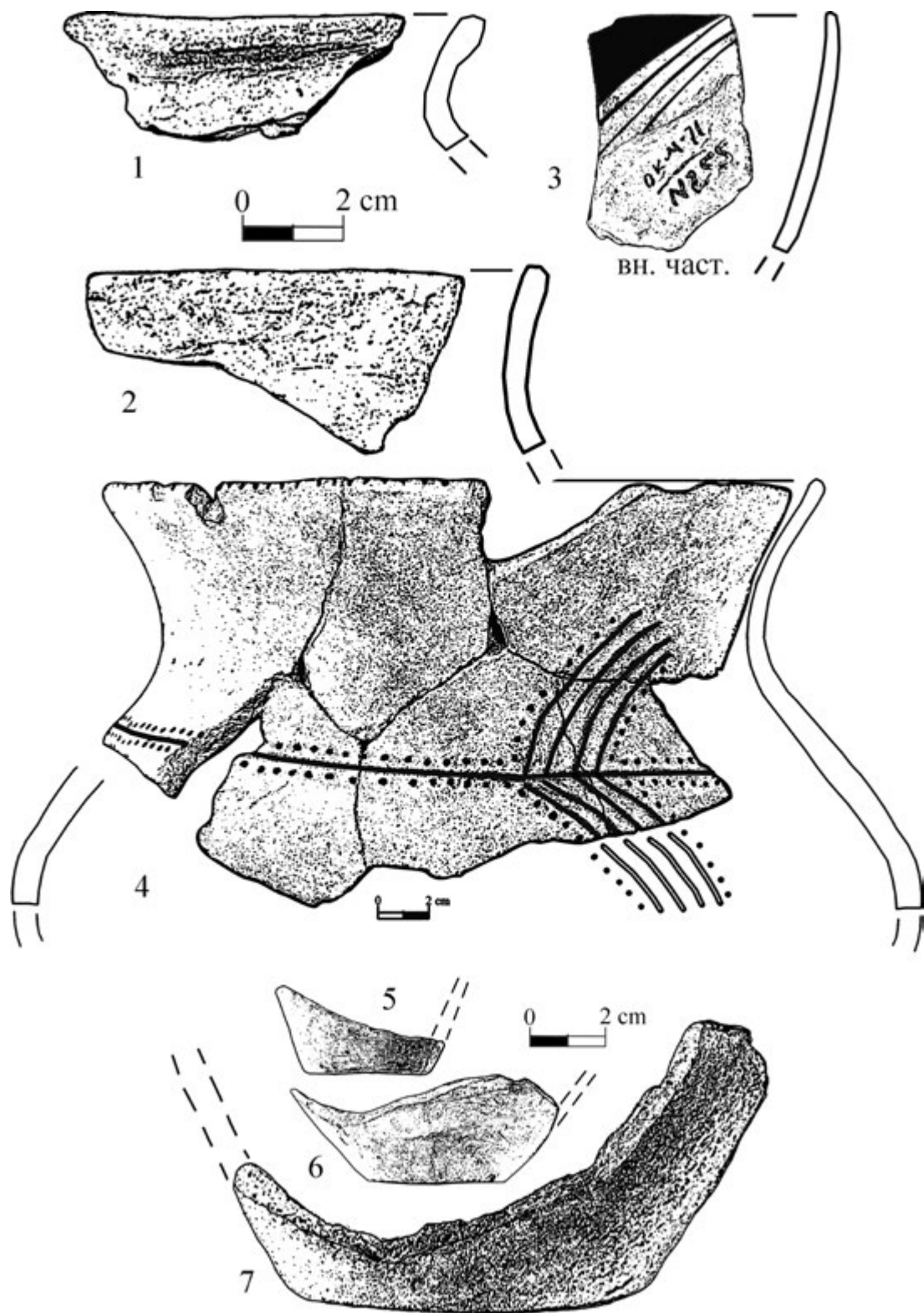

Рис. 68. Євмінка 1: 1-3, 5-6 – кераміка категорії А; 4, 7 – кераміка категорії В.

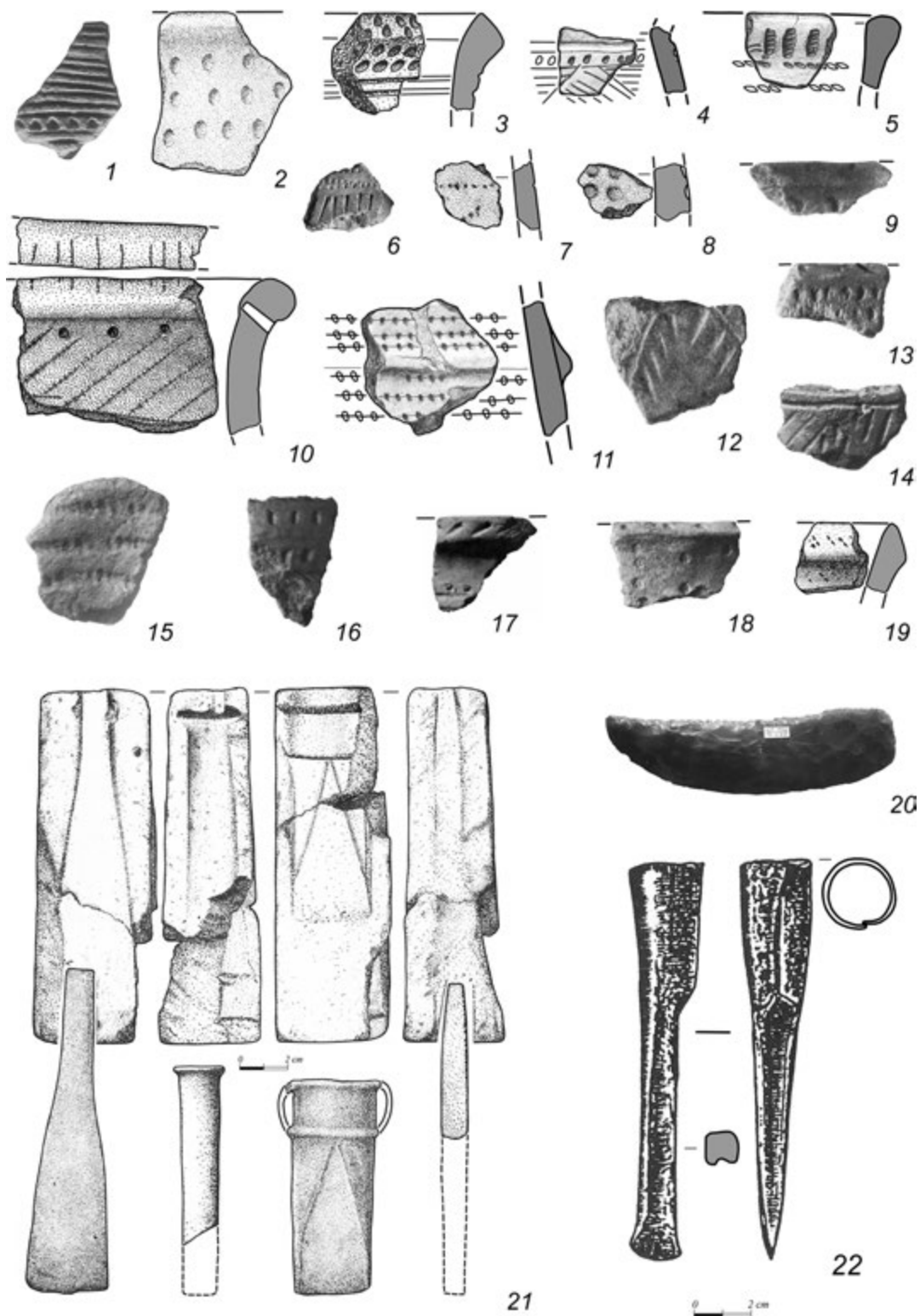

Рис. 122. Нижнє Подесення. Тшинєцьке культурне коло, сосницька культура, ранній етап (1700/1600-1500/1450 BC).

Рис. 133 б. Археологічні пам'ятки Нижнього Подесення (Київська обл., продовження).

SUMMARY

One of the most exciting branches of contemporary archaeological science is a spatial archaeology, which task is to study the sites clarification of cultural and chronological characteristics of the region, which depends on the development and change of landscapes, nature and human communities that inhabited it, is also determined role of the territory in the historical development of much wider areas.

Since the late nineteenth century Lower Desna region is the subject of archaeological research. Discovered sites formed the basis for the selection phases, local variants and Neolithic, Chalcolithic, Bronze Age archaeological cultures until Kievan Rus time. However, in spite of quite a high degree of archaeological study and regular monitoring of archaeological sites of Lower Podesennia, stationary and exploratory researches of previous years have mostly «point» character. Their goal was to identify and study specific cultural and chronological sections, without clarifying the overall dynamics of cultural, demographic and environmental development of the area. An important reason that prompted the authors to write this work is the irreversible destruction of archaeological record of the region. This is caused by the privatization and, as a result, by active building. These processes make it impossible to study and examine known and yet not found sites of Lower Desna. Thus, the main stimulus of writing this book is an attempt to bring the information about archaeological sites of Podesennia (the main part of which is already lost) for the future generations.

According to this, during the study of Lower Desna region the attention was focused on methodological, scientific and heritage protection aspects. Firstly, this has led to improving the methods of archaeological study of the region to create a model of its cultural and chronological development and the possibility of further use in other areas. Secondly, the dynamics of cultural and historical processes of Lower Podesennia was studied by using the remains of ancient communities' life. Thirdly, were defined the boundaries of the known sites and discovered the new ones in order to create the general archaeological map of Lower Desna. In future this map will be used to plan land using, construction projects, to create the borders of archaeological, conserved and protected areas.

The initial research phase involves the processing of archival materials related to archaeology of Lower Desna region, which led to direct full-scale study of sites by archaeological investigations. On some sites were made trenches to find out the spreading and saturation limits of archaeological horizon. With the material gained in field there were held the laboratory researches, often supplemented by processing fund collections of Lower Podesennia's researches of previous years. Analytical work was connected with the use of cartographic method to find out the area of distribution of similar sites, due to the landscape features of the region.

The next line of research was limited to the use of spatial archaeology methods to determine the dynamics of occupation and distribution of different cultural events in the region. Using the cartographic method

allowed exposing not only the geographical and topographical features of location of the sites, but also to clarify density of the population, regularity of settlement, exploitation of various ecological niches and resource base of ancient people. The results bring us to a higher level of paleoeconomic reconstructions, the purpose of which is to identify the relationship between the physical (landscape, climate), biotic (fauna and flora) and social environment types. Thus, one of the founders of geographical approach in archaeology British archaeologist O.G.S. Crawford claimed that by using mapping it's possible to detect the influence of nature on the culture and people – on the environment, learn about the movement of groups and follow ancient roads and trade routes.

About the need of mapping the discovered sites, even without taking stationary research, told M. Rudynskyi and O. Formozov. Scientists believed that the collection of surface finds not only save the site from complete destruction, but also allow to understand the nature of the material culture of the ancient people of the region and raise the issue of further excavations [Rudynskyi, 1931, p. 146; Formozov, 1956, p. 87]. Mapping of material from the surface charges along with stationary studied sites of Southern Polissia, made it possible by L. Zalizniak to follow cultural and chronological development of the region during the Final Paleolithic – Neolithic periods [Zalizniak, 1984; 1989].

In recent years, among Ukrainian researchers the attention to regional archaeology is greatly increased. Its purpose is not only to investigate the sites of particular cultural and chronological range, but also to try to reproduce the processes of population in certain regions. The results of this approach are set out in a series of monographs [Archaeological map of Kyivschyna, 2002; Northern Expedition, 2007; Archaeological sites of Fastivschyna, 2010; Markus, Okhrimenko, 2010; Neradenko, 2011; etc.].

Heritage vector of this study provides maximum detection and preservation of known objects of cultural heritage of the territory of Lower Desna region and create a single list of sites of this micro region. Due to the uncontrolled building processes around Kyiv and particular in Lower Podesennia, there is an urgent issue of preserving cultural heritage and ecological system of these areas. Despite the fact that the construction within the protected archaeological and landscape areas contradicts the current site protection and environmental legislation, human impact on the natural and cultural heritage in recent years has increased. This is partly due to unregulated legal framework and the lack of administrative levers of influence at fixing violations. That is why a significant part of cultural heritage of Lower Podesennia is on the edge of destruction.

Despite the fact that some of the archaeological sites of Kiev and Chernihiv regions listed in the State register of immovable monuments of Ukraine and Register of newly discovered sites, they continue to gradually disappear. The issue of preservation of archaeological sites at the regional level is published in works related on the Cultural Heritage of certain areas [... Archaeological map of Kyivschyna, 2002; Protection of Cultural Heritage of Kyiv region., 2006; Archaeological sites of Fastivschyna, 2010; Archaeological heritage of Khmelnytskyi region., 2011; Historical and cultural monuments of Vinnytsia region., 2011]. These publications not only inform the appropriate services of the cultural heritage about the state of archaeological sites, but also notify the public with the problems of preserving heritage of previous epochs and popularize scientific knowledge of the Native Land.

The investigated area – the Lower Desna basin is limited in the north by the confluence of the Oster to the Desna River and in the south by the confluence of the Desna to the Dnieper. However, it is clear that the descrip-

tion of ancient eras of the region is impossible without the use of material of neighboring territories – Middle Podessennia and Middle Dnieper region, for the purpose of comparison and creation a common understanding of the cultural processes in the North-Eastern Ukraine.

Chronologically, the book contains materials from the Stone Age to the Early Iron Age, with focusing primarily on the sites of prehistoric archaeology, highlighted in the second chapter. Heritage vector of this work involves the creation of general map of archaeological sites of the region, as it's reflected in the third chapter. During the research in Lower Podessennia region, medieval antiquities are also provided a proper attention. They were included in the overall list of sites of the region. So, for completeness of archaeological description, authors submit materials of pre-Kievan Rus, Kievan Rus time and the late Middle Ages, believing that this information can be used in subsequent historical reconstructions.

As noted, the archaeological study of Lower Podessennya territory began in the end of the nineteenth century, namely with the works of V. Berenshtam on Vypovziv settlement. Opening and investigations of the sites of the Neolithic, Trypillian and the Bronze Age periods along the banks of the Desna River from Oster city to Kyiv associated with the beginning of the twentieth century. Thus, the first known point of Trypillian culture, which is mentioned in 1902, was a settlement near Yevmynka village (Kozeletskyi district, Chernihiv region) in Uzviz tract (later in the literature it was called Yevmynka I). This settlement was partially excavated by a local teacher K. Stavrovskyi in 1908. Later M. Makarenko conducted a scientific survey of the remains of Old Rusian temple in Oster – Yurieva Bozhnytsia [Zimmer, 2011, p. 27].

In the 20's of the XX century an important role in studying of the ancient past of Lower Podessennia was played by Oster Sci-

entific Society of Local History, which was in force at the local museum. It is associated with the active work of such researchers as A. Rozanov, E. Buzun, V. Zimmer, M. Makarenko and others. The main organizer of the Society and Museum in Oster was A. Rozanov. He initiated archaeological studying of Osterschyna by actively exploring in the 1920-1925 Neolithic and Bronze Age sites: Yevmynka, Vypovziv, Vovcha Hora (Poliske village), Isaieva Hora (Koshany village), Karpylivka, Krekhaiv «Pylukhove Boloto» Zhukyn, Bodenky etc. [Buzun, 2010, p. 8-11; Lytvynenko, Dobrobozhenko, 2011, p. 64]. In 1924 A. Rozanov carried out an excavation of Vypovziv settlement [Rozanov, 1925; Zotsenko, 2011, p. 52; Myslyvets, 2011, p. 3]. In the 20 – 30's active work was done by M. Makarenko, who studied the Old Rusian sites (Oster city-site) and Trypillian settlement Yevmynka (Uzviz tract) [Makarenko, 1926, p. 61-64; 1927, p. 84-86].

At meetings of the Society were given lectures, much of which was based on the results of field research: Moracheskyi – “Neolithic around Kozelets”; Kyrychenko – “Slavic funeral at Buhaivka”; Rozanov – “Excavations at Buhaivka”; Synkevych – “Archaeological exploration as a goal of work in school (Yevmynka, Buhaiv, Suvyd)”; Kyryienko – “Neolithic in Bodenky village”; Kovposha – “Neolithic in Zhukyn village”; Rozanov – “Current state of Yurieva Bozhnytsia” ... In addition to members of the Society on its public meetings made presentations professor of Archaeological University of Kiev Dineus – “Trypillian culture in Osterschyna”; Professor of Archaeological University of Kiev Ernst – “Ancestries of Kozelets”... in 1925 [Rozanov, 2011].

The result of the investigation of local archeology and history of Osterschyna (to which at that time belonged all Lower Podessennia) summarized O. Buzun in his book, written in 1943-1944 [Buzun, 2010].

The new phase of study of the region began in the postwar period and is associated

with activity of the expedition «Great Kyiv». Thus, F. Kopylov discovered Trypillian site near Vovcha Hora village (now Poliske village, Kozeletskyi district, Chernihiv region.). At the same time in the modern Brovary district, Kyiv region, were discovered several sites of late Trypillian materials – near the villages Litky in the tract Lysa Hora, Pukhivka and Vyhurivschyna [Kopylov, Odyntsova, Shaposhnikova, 1952].

In 1953 O. Shaposhnikova published a map of Neolithic and Trypillian sites found along the banks of the Dnieper and Desna region in Kyiv based on the results of the expedition [Shaposhnikova, 1953]. To the 1950's belongs a thorough study of the sites of the Neolithic – Bronze Age of Lower Podessennia by V. Kanivets, including settlements in the tract «Lan» and Bronze Age cemetery near Pohreby village.

In the settlements near the villages Novosilky, Khotianivka, Zazymie researchers found a significant number of archaeological materials of Bronze Age – Early Iron Age [Berezanska, 1961]. This allowed partially reconstructing cultural processes of these epochs in the Middle Podniprovia [Berezanska, 1974, p. 7]. At the same time Old Russian sites are actively studied, which was highlighted in the works of V. Zummer in 1952 and 1960. These works are related to the history of Oster city-site [Zummer, 2011 a, b].

The next phase of research fell on the 1960-1970's and is connected with the work of D. Telehin and V. Kruts. It was then when during the investigations were opened several new multilayer settlements near the villages Zazymie (3 settlements – Stanky tract I, II, Osynky tract) Rozhivka (Brovary district, Kyiv region). [Telehin, Kruts, 1965, p. 12-17]. In 1965 V. Kruts continued excavations started by M. Makarenko in Yevmynka I (Uzviz tract) [Kruts, 1966]. The next year, he did some research on late Trypillian open settlement Yevmynka II (Stara Tsehelnia tract) [Telehin, Kruts, 1967, p. 41-47; Kruts, 1977,

p. 78-109]. In 1979 during survey researchers examined the multilayer settlements of Neolithic, Trypillian and Bronze Age near villages Pohreby (Lany tract) Brovary district, Kyiv region, which was previously studied by V. Kanivets. [Telehin, Kruts, Nuzhnyi, 1979; Tytova, 1984, p. 91]. Thus, in the tract «Lan» were found two locations of Neolithic and Bronze Age – Lan 1 and Lan 2. The third and fourth objects recorded in the tracts Keliiky and Musiieva Dolyna [Tytova, 1984, p. 97].

The following phase of archaeological study of the region was associated with the beginning of the new millennium. In 2001 S. Lysenko carried out the investigation around Pohreby village with a purpose of establishing the location of the famous late Sosnytskyi (Lebedivskyi) burial, the remains of which had not been found. Instead, around the village were localized four sites – of the Bronze Age, Early Iron Age, Kyiv Rus time and the late Middle Ages [Lysenko, Lysenko S., Skyba 2001/55, 16-17]. In 2002 O. Soltys examined the location of multilayer settlement in Stanky tract near Zazymia village. He found fragments of Trypillian, Scythian, Chernyakhiv, Kiev Rus pottery. Since 2002 active exploration in Chernihiv region holds G. Zharov. He placed on the state register most of the archaeological sites near the villages Poliske, Beremytske, Yevmynka, Krekhaiv and others.

At the present state the considerable interest of specialists is associated with the study of Old Rus city-sites – Oster and Vypovziv, on which in recent years regular archaeological works are being held [Skorokhod, 2009; 2011, p. 307-308].

In order to check the status of known archaeological sites listed in Annotated Code lists of historical and cultural monuments of Kyiv and Chernihiv regions, the State register of immovable monuments of Ukraine and the Register of newly discovered sites, as well as identifying new archeological items, was carried out archaeological exploration

in the territory of Lower Podessennia. During 2010-2011 the joint expedition of Institute of Archaeology NASU and Taras Shevchenko National University of Kyiv, led by O. Motsia and P. Shydlovskiy, featuring authors, examined the terraces of right and left banks of the Desna River in Chernihiv and Kyiv regions. The expedition made its way from Vypovziv village, Chernihiv region, to Vyshhorod city, Kyiv region, through the radical right bank terrace of the river and the floodplain on the left bank of terraced levels, from Oster city to the residential area Troieshchyna. Exploration work mainly limited by collecting the surface finds, at times by making trenches in order to check the status of archaeological horizon. The goal was to draw up a general map and to make a list of archaeological heritage objects from the Stone Age to the late Medieval period. Therefore, the numbering of both known and newly discovered monuments in the directory is a cross-cutting character. For items, those were found previously, was left the old name, which was featured in scientific publications and reports. For newly discovered sites were given new names and numbers. As a result of this activity over a hundred city-sites, settlements and cemeteries of various archaeological cultures, from the Neolithic to the Late Middle Ages were mapped [Motsia, Shydlovskiy, Skorokhod, Kazakov, 2011; Pichkur, Lysenko, Shydlovskiy 2012].

Identification of a significant number of archaeological sites within the study program of Lower Podessennia put a number of important issues. They concern the population of the territory and demography of the region in different periods, localization of ancient routs, connection of landscape conditions of Lower Podessennya with disposition of the ancient settlement structures [Motsia, Skorokhod, Shydlovskiy, 2011]. The work on monitoring the status of the archaeological sites is relevant because of the sites are in the area of active building activity, especially near Kyiv, which caused by intense privatiza-

tion process within Vyshhorod and Brovary district [Shydlovskiy, 2012].

After years of research in the Lower Desna region it was able to identify and explore archeological sites belonging to different cultural and chronological sections. This allows creating a detailed map of the territory with possibility of reconstruction paleodemographic features, cultural and historical development of the area and the ways of its settling by prehistoric population.

Lower Podessennia covers an area of contact zone: on the one hand – between the northern – Polissia landscapes, and on the other – the southern forest-steppe, which certainly influenced the character of the local cultures. A livelihood of prehistoric societies was largely determined by natural factors due to the low level of productive forces. But in the historical development society gradually expanded resource base, involving more natural resources and mastering different landscape levels to ensure and improve living conditions. This allowed practicing different forms of economy in a region which is reflected on Lower Podessennia sites of the Stone Age – the late Middle Ages.

It is known for the certain that the settling in Lower Podessennia began from Upper Palaeolithic. The earliest site of this time situated on the right bank of the Desna River, opposite Oster – Karpylivka-Radovnytsia. Looking at the technology of flintwork and typical points, this Stone Age site should be confidently attributed to Gravettian technological complex that had spread in Eastern Europe 30-20 thousand years ago. This unites Karpylivka-Radovnytsia with other Stone Age sites of Desna and Middle Dnieper region: Kyrylivska, Kliusy, Pushkari I. However, it should be noted that the remains of Palaeolithic epoch entirely absent from the mouth of the Oster River to Kyiv, as opposed to a large number of Palaeolithic finds which are focused on the Middle Podessennia and Kiev Right-Bank.

In our opinion, such territorial spreading of Upper Palaeolithic sites additionally confirms the fact of significant natural changes of catastrophic character – Late Pleistocene – early Holocene epochs. The most massive impact on changing the landscape situation in the region had made a breakthrough of Poliske Lake, which was formed by the melting of the last glacier. As a result, the valley of the Great-Dnieper shifted westward and took the modern position, closely approaching to plateau of Kyiv and Kaniv dislocations.

The sharp decrease of watercourse (due to the glacier retreat beyond the continent) influenced the character of rivers' curvature, causing the release of large masses of sand, forming dunes and sandy terraces that were attractive places for hunting and fishing groups, and later for cattle breeding and early agricultural groups.

Active settling of Lower Podesennia occurred during Mesolithic-Neolithic period. For Mesolithic time it should be noted the combining of the elements of material culture of Polissia origin (Kudlaivka, Pischnyi Riv type) and forest-steppe origin (Tatsenky, Zymivnyky), which resulted in features of flint industry in such sites as Vyhurivschyna and Bodenky II.

Neolithization of population of Kiev Left-Bank took place due to the southern influence, which manifested in features of flint industry of Kyiv-Dnieper Neolithic sites (Hodosivka). The highest cultural development marked by the concentration of later sites of Dnieper-Donets community in Lower Podesennia, which is particularly associated with dune arrays and the first terrace above the floodplain of the Desna mouth: Kyiv-Dniprovskiy, Mykilska Slobidka I-IV, Voskresenka, Troieshchyna, Vyhurivschyna, Pohreby-Lany, Keliiky, Musiieva Dolyna, Zazymie-Stanky. The contacts of Dnieper-Donets cultural and historical community with a population of Chernihiv Polissia are

marked by the presence of pit-comb ware culture in the region.

Natural resources of Lower Podesennia began to be used much wider with the arrival of Trypillian population. Cucuteni-Trypilian community began to populate the Left Bank of the Dnieper about 3600-3500 BC, near the modern Pereiaslav-Khmelnytskyi. Gradually they settled up the valley of Trubizh River, forming sites of Lukashivska group: Tsybli-Uzviz, Krutukha-Zholob, Lukashi and Svitlynia, and reached the Desna basin. In terms of topography, this population possessed high loess terraces along the right bank of the Dnieper and upland terraces on the left bank of the Desna. This demonstrates the use of agricultural and pastoral economic strategies aimed at the development of the loess-chnozem and loamy sand soils. Examples of high topography of Lukashivska group sites are Yevmynka 1 and 2. The evidence of climatic changes that influenced the transformation of the economy was the emergence of dune sites of Trypillian culture such as Romankiv 3, Lany, Litochky in Podniprovia. Settlements on flood-plains are likely to have seasonal character and were related to the pastoralism and hunting-fishing strategies, for which these places fitted perfectly.

Should be noted a significant concentration of Trypillian sites exactly on the left bank of the Desna, while on the right bank, except some unverified data of locations of Vypovziv and Suvyd settlements, Trypillian materials are virtually absent. Thus, the Desna and Oster Rivers were extreme point of distribution of Trypillian population on the north-east, which was caused by both natural and physical characteristics and proximity to Neolithic societies.

Cultural influences, and possibly relocation of a part of late Trypillian population apparently expanded much further to the north-east, along the Desna River valley and the left bank of the Dnieper. This was manifested in the material of Neolithic settlement

Pustynka 5 containing expressive Trypillian features in ceramics. The area of later sites of Sophiivska group covered a somewhat wider territory bounded on the East by Kozary settlement, on the Oster banks, and in the north – by Domantovo settlement near the mouth of Prypiat River. Topography of the settlements also tends to forelands and terraces (Kyrylivski Vysoty), together with a large number of settlements on the heights of the floodplain (Syrets 3, Zazymie, Novosilky).

Mapping of Trypillian sites and typological features of pottery from them allow us reconstructing directions of settling of Kyiv Podniprovia, and partially of Lower Podesennia, during several gradual cultural and genetic impulses. The first penetration of Trypillians to the region is associated with the emergence of materials' location in phases B-I – B-II, and possibly with man-made cave from Smorodynskyi tract. More active development of these lands began from the end of B-II phase. At this time in Kiev Podniprovia and Podesennia lived Neolithic population of Dnieper-Donets and pit-comb ware cultures, which contacted with Chalcolithic immigrants, as it's indicated by the syncretic materials of settlement Pustynka 5 and Vyshenky. Therefore, a prominent researcher of Trypillian culture V. Kruts combined sites of the region of the first half of C-I phase in Chapaivskyi type, which is synchronous to Kolomyischyna I. The Neolithic and Trypillian cultural contacts are shown not only in syncretic ceramic traditions, but also in osteological materials of Chapaivskyi cemetery, on which the merging of Mediterranean and protoeuropean types of population are reflected. M. Videiko is one of the first who noted that an active influence on the formation of Trypillian C-I phase in the region also had Lublin-Volyn culture. Therefore, these sites differ from the more southern Kolomyischyna I type in changes of ceramic traditions, in appearance of inhumation ritual, in pit-

houses, in prevailing of extensive economy – hunting and fishing.

The next stage of development (the end of C-I – the beginning of C-II) is associated with the sites of Lukashivska group that partially extended Kolomyischyna and Chapaivskyi traditions. They are known for wattle and daub dwellings and pit-houses. M. Videiko, taking into account the specific features of pottery from Lublin-Volyn culture, separated the right bank sites of C-I phase (Pidhirtsevskyi) from left bank (Lukashivskyi). In Lukashivska ceramic complexes attenuation of east Trypillian features and the appearance of a small amount (about 10%) of imported painted pottery from west Trypillian sites' traditions of Kaniv Podniprovia are observed. Next change in Trypillian cultural image took place with the arrival in Kiev Podniprovia from Volyn and Podillia carriers of cultural traditions associated with Brynzen-Zhvanetskyi line of development. Obviously, at first the sites of syncretic late Lukashivskyi – early Sophiivskyi type were formed, such as Koschiivka 8 and maybe Kyrylivski Vysoty. Later, Sophian population exposed the cultural influences from the west and east (Baden culture, Pyvyha and maybe Globular Amphoras cultures) that is fixed in features of ceramic ware. The new population mastered an area previously occupied by Lukashivskyi people, further extending it to the Oster Basin.

Spatial organization of late Trypillian population of Desnaregion obviously shows the use of different parts of the river valley by separate territorial communities. Thus, the northern group of settlements represented by such sites: Buhaievo, Vovcha Hora, Yevmyinka 1 and 2; the next concentration of settlements is found around Litky village. Several sites are concentrated near the villages Rozhny and Rozhivka. The greatest number of Trypillian materials is connected with the mouth area of Desna River. These materials are presented by the sites around the villages Zazymie

and Pohreby, as well as by the materials from Mykilska Slobidka I-IV.

The Bronze Age began with climate change from Atlantic period to Subboreal. Perhaps in the early Bronze Age (3000-2400 BC) Lower Podessennia was affected by eastern group of the Globular Amphora culture, which population occupied the eastward territory of the region. Middle Bronze Age (2400-1800 BC) is associated with the spread in micro region the population of Kyiv-Desna group of the Middle Dnieper group of Corded Ware culture. In the transition from the Middle to Late Bronze Age (1800-1700 BC) in Lower Desna from the south-east extended the peripheral group (from territory between Desna and Seym River) of Babyne cultural circle. In the context of Babyne can be considered the fragments of pottery of early Malopolovetskyi type, which were found near Parnia village.

The Late Bronze Age is represented in the Lower Podessennia by Kyiv-Zhytomyr group of Sosnytska culture of Tzciniec cultural circle. Early and middle (classic) stages of Sosnytska culture (1600-1200 BC) coincide with climatic optimum of subboreal. An important discovery of early phase is a foundry form from Zazymie that combines features of early Loboikivskyi and early Kardashynskyi metallurgical traditions. To the middle stage of Tzciniec cultural circle refers the dwelling from Zazymie settlement (Stanky tract). Late (Lebedivska) stage of Sosnytska culture matches the beginning of aridisation of the end of Subboreal. An outstanding site of this period is Pohreby cemetery (Keliiky tract).

The final phase of the Bronze Age and the beginning of Iron Age (1000-300 BC) are represented in the Lower Podessennia by Milograd culture. Ceramics and rare finds of metal ware allow tracing connections of micro region at the time with the Kyiv-Cherkassy group of Scythian-like forest-steppe culture. In general, it should be noted a significant

increase in the number of settlements during the Bronze Age – the beginning of Iron Age.

Among the large number of settlements belonging to different cultures, much of them are dates back to ancient Kievan Rus time and can be classified to the road that connected two capitals – Kyiv and Chernihiv. The main route from Kyiv to Chernihiv probably ran on the right, higher bank of the Desna. Thus, for many data in Vyshhorod region there was ferry to Olzhychi settlement, near the modern Khotianivka. From there the road went through the settlement, located on high floodplain terraces of the Desna River. The importance of the Right-Bank road is confirmed by existence of Vypovziv city-site (which had several phases of functioning, since IX to XIII) and two cemeteries – Desna I and II.

On the left bank, from Oster city-site to Kyiv, due to large marshiness of floodplain, the path could only extend through high upland terrace, which is now afforested. The left bank of the river from Kyiv to Yevmynka (Krasulskaia) was swampy. The vast majority of locations were found on butters of terrace or on the sandy floodplain formations. Therefore, the road could only go through upland terrace, as it is shown on most maps – through Brovary and further to the north. This terrace wedged into Krekhavyske city-site and Yevmynka-cemetery, which are located on its edge. Interesting is the presence of ferries – from Krekhaiv and Yevmynka from the left bank to Bodenky on the right bank (by the map).

On the left bank of the Desna are fixed a few concentrations of several Kiev Rus sites. One of them is directly related to the outskirts of Kyiv and certainly belonged to the possessions of princes of Rus – Murovets city-site (Trukhaniv Island) and Horodets PISOCHNYI (Troieshchyna). The second concentration of sites is located near the modern villages Krekhaiv and Litochky, close to which Krekhavyske city-site is situated. Except the

last, all settlements occupy dune eminences of high floodplain of the Desna River. The third concentration is related to the districts of Oster city-site: posad and settlement in Koshany village. [Kopylov, Odyntsova, Shaposhnikova 1952, p. 97; Kuchera 1999, p. 159, 217]. It is possible that Beremytske settlement was the part of city district.

Thus, on the territory of Lower Podessenia it was managed to map 154 archeological sites (except those under building), including settlements, city-sites, barrow cemeteries. From outskirts of village Vypovziv and urban-type village Desna to Suvyd, all Right-Bank terrace and surroundings of this villages partially ruined by trenches and bunkers of military training center «Desna», some of which are used by villagers as a garbage dump. From Pynovo village to Vyscha and Nyzcha Dubechnia all the Right-Bank terrace of the Desna River is occupied by cottage buildings and country arrays, recreation center and so on. Around the building area is discovered a huge number of garbage dump and quarries. Sites that are fixed between these villages are located in a small building-free area. Much worse situation is in the area between the villages Novosilky, Khotianivka and Oseschyna. The lands in Khotianivka village nowadays are under active privatization and are built up by country seats. From five previously known archaeological sites near Khotianivka, it was able to identify only two, which are also under building.

Active destruction of cultural heritage occurs on the Left-Bank too. Thus, a signifi-

cant part of the coastal territory between Rozhny and Pukhivka villages and downstream of the Desna River is occupied by fenced areas, which prevents access to the archaeological heritage sites.

This situation contradicts the current heritage protection and environmental legislation of Ukraine. Quite natural question arises about the presence of archaeological approvals for a specific territory and about the original purpose of the lands. The facts of destruction of archaeological sites were identified in: Poliske I «Savkyn Kutok», Litochky «Sady» I, Zazymie MTF, Zazymie I. Despite the fact that known in Kyiv and Chernihiv regions archeological sites are listed in the State register of immovable monuments of Ukraine and Register of newly discovered sites, they continue to gradually disappear from the map of the region. Due to the lack of archaeological approvals, it's almost impossible to save the sites, the territory of which is fenced for future building.

Due to the intensity and uncontrolled fencing and construction in Lower Podessenia, which leads to the active destruction of archeological sites, it is necessary to strengthen the monitoring of objects of cultural heritage in the region and take immediate measures for their conservation and research. The authors are convinced of the need for regular monitoring of known city-sites, cemeteries and settlements at the national level in order to prevent their further destruction.

Translated by Anastaiia Kovtun

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

Шидловський Павло Сергійович
Лисенко Сергій Дмитрович
Кириленко Олександр Сергійович
Сорокун Андрій Анатолійович
Пічкур Євген Вікторович

ПЕРВІСНА АРХЕОЛОГІЯ НИЖНЬОГО ПОДЕСЕННЯ

(Українською та англійською мовами)

Рецензенти:

д.і.н. Глаких М.І.,
д.і.н. Отрощенко В.В.,
д.і.н. Клочко В.І.

Редакційна колегія:

Науковий редактор – Шидловський П.С.
Технічний редактор – Пічкур Є.В.
Перекладач – Ковтун А.С.

Комп'ютерна верстка: Пічкур Є.В.

Дизайн обкладинки: Шидловський П.С. , Пічкур Є.В.

На обкладинці: Реконструкція неолітичної посудини, Микільська Слобідка II
(рисунок Сорокуна А.А.)

Підписано до друку 20.01.2016
Формат 84X108/16. Ум. друк. арк - 43. Тираж 300 пр.
Замовлення №72

Видавець: «ТОВ «НВП Інтерсервіс»
м. Київ, вул. Бориспільська, 9,
Свідоцтво серія ДК № 3534 від 24.07.2009 р.